

Yttrandefrihet och medier i en orostid

Ulla Carlsson¹

Inledning

Information om möjliga åtgärder för begränsning av ett virus som covid-19 är viktig för att människor ska kunna göra välgrundade val när det gäller att skydda sig själva och samhället. Rätten till hälsa kan endast upprätthållas om tillgång till relevant information är säkerställd och inte minst tillgång till information på det egna språket i den egna lokala kontexten. Men det räcker inte – medborgarna måste också kunna förhålla sig kritiskt till informationen i en tid av desinformation och påverkansaktioner. Yttrandefriheten och medierna är mer centrala än någonsin.

Globalisering och digitalisering knyter samman människor, varor och pengar över stora avstånd. Men samtidigt som världen krymper blir den också mer avlägsen. Grupper försvarar sin identitet och när det gemensamma inte längre kan upprätthållas på samma sätt som tidigare befästs gränser för lokala kulturer, religioner och samhällen. Överskridande av gränser och försvar av gränser är två sidor av samma globaliserings- och digitaliseringsprocess. (Jfr. Jonsson 2001, 2020). Något vi har fått erfara i den situation som covid-19 har orsakat. Nationalstaten har kommit i förgrunden och internationella organisationer som FN har hamnat i bakvatten.

En viktig konsekvens av covid-19 är att nationella gränser har stängts och inskränkningar i människors fri- och rättigheter har genomförts i många länder i syfte att stävja spridningen av smitta. Inskränkningar som kan få konsekvenser såväl inom länder som mellan regioner. Förutom vad en pandemi i sig orsakar finns en påfallande risk för ökad fattigdom och ojämlikhet – även hungersnöd. På sina håll kan inskränkningarna dessutom komma att bli bestående och än mer hämma demokratiutvecklingen på olika håll i världen.

Globalisering, geopolitik, ekonomi och teknologi är viktiga faktorer när yttrandefriheten formas i dagens samhälle. Covid-19 har onekligen påvisat mediernas betydelse och vikten av press- och informationsfrihet – tillämpad i enlighet med internationella överenskommelser. För inget land kan på egen hand lösa en pandemis härjningar och efterkommande effekter. Skälen för ett effektivt system för globalt samarbete och reglering kan inte underskattas i en tid som denna.

Makt, jämlikhet, jämställdhet och social rättvisa bör ses i nya sociala och politiska samhällskontexter.

Varför är yttrandefrihet så viktig

En samhällsstyrning av god kvalitet är avgörande för en demokratiutveckling, vilket innebär välfungerande institutioner som åtnjuter stort förtroende bland medborgarna, mellanmännisklig tillit, delaktiga och aktiva medborgare – och yttrandefrihet, som ger enskilda individer rätt att uttrycka åsikter och att kommunicera med andra i offentligheten. Det handlar om en offentlighet som i hög grad vilar på mediernas oberoende och pluralism. (Jfr. Carlsson & Weibull 2017, Charron & Rothstein 2018, Couldry et al. 2018, Dahl 2007, Picard & Berman 2019).

Rätten till yttrande- och åsiktsfrihet är stadfäst i Artikel 19 i FNs allmänna deklaration om mänskliga rättigheter. Det är en individuell rättighet - som främjar det kollektivt goda. Ofta sammanfattas dess betydelse i tre argument: försvar av sanningen, försvar av demokratin och försvar av den personliga friheten. Argument kan också formuleras som att yttrandefrihet ger medborgare och beslutsfattare underlag för att komma fram till välgrundade beslut i gemensamma frågor, möjliggör granskning av makten, bidrar till att bekämpa korruption, bidrar till ett demokratiskt jämlikhetsperspektiv; alla medborgare ges möjlighet att ge uttryck för sin uppfattning i olika frågor, och rätten att tala fritt – en inskränkning i yttrandefriheten hindrar individen från att realisera sina möjligheter i livet. (Jfr. Carlsson & Weibull 2017).

Peter Forsskål kanske ger den mest direkta definitionen redan 1759 i skriften *Tankar om borgerliga friheten* – en politisk pamflett mot översitteri, tyranni och censur. I den 21:a och sista tesen skriver han:

Ändtelingen är ock det en vigtig rättighet i ett fritt samhälle, att fritt få bidraga till det allmännas wäl. Men skal det ske, så måste samhällets tillstånd kunna blifwa bekant för hwar och en, och hwar en fritt der om få yttra sina tankar. Der det saknas är friheten ej wärd sitt namn. /.../

Forsskåls krav var förstås realistiska i den tid som var. Samtidigt förebådar han den moderna förståelsen av en offentlighet där medierna kommer att spela en avgörande roll som förvaltare av yttrandefriheten.

Fria och oberoende medier förmodas ge tillgång till information, granska makten och erbjuda plats för en öppen och saklig debatt där olika idéer och intressen närmar sig varandra i enlighet med demokratins grundtanke. Ett offentligt rum som bejakar förmågan att lyssna på varandra, tillåta konfrontation och konflikt, trots olika intressen och värderingar. En insikt om att sakskäl måste prövas och argument brytas mot varandra. (Jfr. Arendt 2007, Mouffe 2005, Rønning, 2009).

Det är denna viktiga roll som har motiverat samhällets stöd till medierna grundad i föreställningen att marknaden och innovationer inte ohämmat får styra medieutvecklingen.

Men yttrandefriheten är komplicerad – både goda och dåliga argument kan användas för att begränsa den. Nu liksom tidigare i historien säger sig alla vara för yttrandefrihet – och mänskliga rättigheter – så länge det inte kostar vare sig obehag, makt eller pengar. Covid-19 pandemin har också med all önskvärd tydlighet visat att med rättigheter följer även skyldigheter.

Konsekvenser av mediernas digitalisering

För att kunna utnyttja rätten till yttrandefrihet, och andra rättigheter, måste medborgarna ha grundläggande utbildning och god hälsa. Men det har inte alla människor – ofta en följd av sociala orättvisor, könsdiskriminering, etnisk och religiös diskriminering, arbetslöshet etc. Bristande tillgång till information och kunskap följer i spåren.

Optimismen var länge stor om de möjligheter som internet kan erbjuda när alla kan vara såväl producenter och distributörer som konsumenter av innehåll – även av journalistiskt innehåll.

Problem har med tiden blivit uppenbara med konsekvenser för demokratin. Inte minst gäller det hoppet om ökat medborgarengagemang och deltagande.

Den pågående digitaliseringen har förändrat såväl mediernas funktioner som strukturer avseende styrning och marknad. Transnationella bolag har intagit marknaden - de dominerar såväl dagens kommunikationsstruktur som innehåll, bl.a. med övervakning som affärsmodell. Exempel på sådana företag är Facebook och Alphabet, som äger Google, Youtube och Twitter.

Det är fråga om digitala plattformar som från början sågs som teknologiska konstruktioner men som med tiden har blivit såväl ekonomiska som socio-kulturella fenomen. En omsvängning som i grunden har förändrat relationen mellan teknologi, kapital, innehåll och användare (Karppi 2018, Zuboff 2018).

Infrastrukturens beskaffenhet bestämmer i stor utsträckning tillgång till och användning av information och kommunikation. Koncentration av makt hos ett fåtal kommunikationsföretag liksom koncentration i tillgången till information i olika regioner i världen har betydande konsekvenser för yttrandefrihet, mediefrihet och jämlikhet i ett medborgarperspektiv.

En ständig kamp pågår för ett öppet, rättvist, etiskt och säkert internet i hela världen - mot övervakning, kontroll, desinformation, censur, propaganda, hot och hat. Allt oftare framförs i demokratiska samhällen krav på regleringar och andra åtgärder framförda av såväl politiska som civila samhällets organisationer. I andra länder används internet och sociala medier av auktoritära regimer som anledning till inskränkningar i yttrandefriheten och ökat förtryck.

Många stater har offensiva och defensiva cyberoperationer för att attackera eller skada andra länders datorer eller informationsnätverk. Ryssland och Kina med flera auktoritära regimer har investerat tiotals miljarder dollar för att kunna manipulera, snedvrída och censurera den globala informationsmiljön (Lucas 2020). Motiven kan skilja sig åt men de använder ofta samma taktik. Påverkansoperationer och informationsstölder blir allt vanligare och allt mer utstuderade – det gäller i hög grad covid-19 pandemin.

Dagens mer omfattande medieutbud med diversifierade källor får till följd att skillnaderna ökar mellan olika grupper rörande användningen av medier och inte minst nyheter. Risken för att bli desinformerad eller manipulerad kan inte underskattas. Medborgarskapet förändras – människor finner 'sina' informationsplattformar och utvecklar lojaliteter i linje med dessa. Kunskaps- och deltagandeklyftor tenderar att öka med minskad social sammanhållning och tilltagande klasskillnader. (Jfr. Donsbach 2016, Hirdman 2019, Norris 2012, Robinson et al. 2015, Shehata & Strömbäck 2018).

Det innebär att det offentliga rum som oberoende medier i ett pluralistiskt medielandskap förväntas erbjuda begränsas. Förenklat kan man tala om två huvudaspekter vad gäller dagens medie- och kommunikationssamhälle: dels erbjuds en fantastisk uppsättning resurser för människors dagliga liv och sociala/politiska rörelser; dels präglas medielandskapet av både gamla och radikalt nya maktprocesser. Marknaden för information och kunskap har i flera avseenden förvandlats till ett verktyg för olika typer av maktutövande – även antidemokratiska sådana. (Jfr. Couldry et al. 2018).

Mediernas integrering i och påverkan på människans livsmiljö, har förändrats och den offentliga sfären har transformerats. Balansen mellan säkerhet, personlig integritet och yttrande- och informationsfrihet i den digitala världen är en kritisk fråga. Digitaliseringen har skapat en komplex medieekologi.

Journalistiken i blickpunkten

Utmaningarna för den fortsatta utvecklingen av digitala medier är många men särskilt kan urskiljas: ett växande hot mot mediernas frihet och oberoende journalistik globalt, och en nedgång i den traditionella affärsmodellen för medieföretag, vilket resulterar i problem med finansieringen av en kvalificerad journalistik. Mediesystemets funktioner som en gång sågs som styrkor – som konkurrens, öppenhet och rättvisa – har visat sig ha svagheter. (Jfr. Couldry et al. 2018, Dragomir 2018, Lucas 2020, Nilsen et al. 2019).

Forskare har till och med pekat på att den växande förekomsten av vad som kan kallas "den oredigerade opinionsbildningen" genom sociala medier tenderar att "omintetgöra det redigerade likaväl som det representativa momentet i demokratin – tolkad som majoritetsstyre, yttrandefrihet, föreningsfrihet, rättsstat och legitim opposition" (Gustavsson 2020).

Om själva essensen i principen om yttrandefrihet ska kunna vidmakthållas – att alla medborgare ska kunna hålla sig väl informerade i syfte att bidra till ett upprätthållande av demokratin – borde de traditionella medierna och inte minst public service, s.k. mainstream medier, mer än någonsin fungera som drivkraft för ett öppet och inkluderande offentligt samtal. En journalistik som kan erbjuda en informerad och rättvisande dialog om politiska, ekonomiska och sociala förhållanden.

I en studie av yttrandefrihetens gränser i Sverige anser en majoritet av befolkningen att medierna brister i respekt för människors privatliv och hälften visar tveksamhet för mediernas opartiskhet i nyhetsförmedlingen. Nästan lika många menar att kontroversiella åsikter inte ges utrymme. Resultaten kan endast tolkas som kritik av mediernas sätt att fungera i dagens samhälle. (Carlsson & Weibull 2017).

Medborgare ska kunna förlita sig på en trovärdig, verifierad och kontextualiserad information för att ha möjlighet att fatta rimliga beslut på politiska, kulturella och sociala arenor. Journalistikens koppling till sin publik och demokratiska värden kommer därför att vara avgörande för mediernas framtid. Medborgarskap och demokratiskt styrelseskick saknar mening om fakta och information för att förstå samhället – och ett kritiskt förhållningssätt hos medborgarna – saknas. Något som har blivit uppenbart under covid-19 pandemin. (Jfr. LSE Commission on Truth, Trust and Technology 2018, Nielsen et al. 2019, UNDP 2019:106).

Att säkerställa dels den oberoende och undersökande journalistiken, dels medie- och informationskunniga medborgare ställer krav på vilja till förnyelse, kunskapsutveckling och fungerande regelverk hos såväl medierna själva som samhället. Alternativa finansieringsformer för undersökande journalistik behöver kompenseras för hotet mot rådande affärsmodell. Detta kan inte ske utan samhällets stöd. (Jfr. Ansari 2019, LSE Commission on Truth, Trust and Technology 2018, Nielsen et al. 2019).

Mediernas och kommunikationens infrastruktur bör i någon mening ses som en allmän nyttinghet, "a common good" – inte minst mot bakgrund av att kärnfunktioner i samhället som hälsovård, socialtjänster och finansiella tjänster i allt i ökande grad tillhandahålls via internet (Couldry et al. 2018).

Demokratiutveckling under press

När ett samhälle präglas av snabba förändringar kommer samhällsförtroende i fokus. Det är utmärkande för idag då förutsägelser om framtiden har blivit allt osäkrare. De problem som vi står inför är komplexa och ofta sammankopplade: klimat- och miljöförändringar, ekonomisk och social ojämlikhet, korruption, våld, krig, konflikter och fattigdom med stora flyktingströmmar och migration, växande nationalism och populistisk politik, och nu en pandemi – ofta med kränkningar av mänskliga rättigheter. En påtaglig oro för politisk turbulens och ekonomisk instabilitet kan förmärkas runt om i världen.

Ett föränderligt politiskt, socialt och ekonomiskt landskap med tilltagande ojämlikhet gör att många institutioner idag möter utmaningar, vilka leder till att de inte i samma utsträckning som tidigare kan svara mot medborgarnas behov. Allt färre engagerar sig i politiska partier och mer debatt synes pågå i sociala medier än inom partier. Polarisering och extremism blir typiska nyckelord. Den sociala sammanhållningen, som är en bärande kraft i en demokrati, tenderar att minska. (Jfr. Berman 2019, Donsbach 2016, Lee et al. 2018, Van Aelst et al. 2017).

Det är fråga om processer som väcker frågor om vad demokrati är och vad demokrati ska vara med prövning av honnörsord som deltagande, inkludering, jämlikhet, jämställdhet, yttrandefrihet och i pandemins spår inte minst solidaritet. Medie- och kommunikationskulturen måste ses i förhållande till sådana politiska, sociala och ekonomiska förändringar.

Enligt flera demokratiindex går demokratiutvecklingen i världen bakåt. Enligt V-Dems senaste rapport är fler demokratier än tidigare på tillbakagång. 60 demokratier av de 75 sådana som någon gång har genomgått demokratiska bakslag (autokratisering) har blivit diktaturer (V-Dem Institute 2020). Det synes vara lättare att störta en diktatur än att skapa en liberal demokrati (Krastev and Holmes 2019).

När demokratiutvecklingen går bakåt har befolkningen i allt färre länder tillgång till oberoende medier. Idag räknar man med att ca 13 procent av världens befolkning har tillgång till fria medier, ett pluralistiskt medielandskap, medan drygt 40 procent beräknas bo i länder där censur råder och användningen av medier är hårt kontrollerad. (Freedom House 2019, Reportrar utan gränser 2020, The Economist 2019).

Fortfarande har närmare hälften av världens befolkning inte tillgång till internet. De är exkluderade från den globala medie- och kommunikationskulturen. (ITU 2019, UNESCO 2018).

Ojämlikheten vad gäller infrastrukturer för medier/kommunikation och därmed tillgången till medier – såväl traditionella som digitala – är stora mellan länder och regioner men även inom länder. Detta innebär olika utgångspunkter för arbete inom ramen för FNs Agenda 2030 med de globala målen.

I den pandemi som covid-19 har orsakat visar det sig att det som benämns traditionella medier, inte minst public service-medier, fortfarande visar sig vara huvudförmedlare av information och nyheter. Mätningar i Sverige visar en kraftig uppgång i läsande, tittande och lyssnande på sådana medier våren 2020 (MMS 2020).

Såväl samhällsforskare och experter som politiker, och kanske i synnerhet de som är inriktade på medier, har ofta dragits till det nya, till det som har förändrats. Det förflutna har riskerat att förbises. Kontinuitet har ägnats begränsad uppmärksamhet och ändå är det kontinuiteten i praktiken som ofta utgör grund i centrala medieformer. Det givna har riskerat att förbises i jakten på ny utveckling. Informations- och nyhetsförmedlingen under covid-19 pandemin stämmer till eftertanke.

En jämställdhetsfråga att beakta

I ITUs senaste mätning anges att kvinnor globalt är 17 procent färre än män vad gäller tillgång till internet, och i de minst utvecklade länderna beräknas denna könsskillnad till 43 procent – och den ökar. I Europa är motsvarande siffra 5 procent. OECD redovisar att det för kvinnor i genomsnitt är 26 procent mindre troligt att ha en smartphone än för män. (ITU 2019, OECD 2018). Vad får sådana siffror för betydelse i en pandemi?

Så ser det ut 25 år efter att handlingsplanen Pekingplattformen antogs där 190 länder enades om 12 kritiska områden för FNs medlemsstater att aktivt arbeta för att påskynda jämställdhetsarbetet runt om i världen. De utpekade områdena där särskilda åtgärder ansågs nödvändiga ter sig lika aktuella idag som 1995. Ett av de kritiska områdena gäller medierna och handlar om att ge kvinnor ökad tillgång till kommunikation och medier, öka deltagande och representation av kvinnor i all kommunikation, särskilt medierna, samt att främja en balanserad och icke stereotyp bild av kvinnor i medierna. Ett annat kritiskt område rör mänskliga rättigheter – att stärka mänskliga rättigheter för kvinnor.

Vikten av kvinnors medborgerliga rättigheter har betonats i demokratistudier under de senaste decennierna. Den obalans vad gäller kön och könsidentiteter i medieinnehåll och beslutssystem som har dokumenterats av decenniernas forskning visar att kvinnors yttrandefrihet präglas av strukturella, ekonomiska och kulturella begränsningar (Djerf-Pierre 2011, Gallagher 2014, Ross & Padovani 2016, UNESCO 2018, Vega Montiel & Macharia 2018). Utan kvinnors grundläggande rättigheter har inget land lyckats bli en fullvärdig demokrati (Dietz 1998, Inglehart et al. 2002, Tremblay 2007, Wang et al. 2017). Det är också det rättighetsperspektivet som utgör kärnan i Agenda 2030 med hållbarhetsmålet 5 "Att uppnå jämställdhet och alla kvinnors och flickors egenmakt".

I forskningen om yttrandefrihet beaktas kön, könsidentiteter eller genus sällan – samma gäller samhällsdebatten – trots den kunskap som finns om inskränkningar i kvinnors rättigheter och mediernas roll för hur kön uppfattas (Edström 2017a, 2017b, Jarlbro 2006, Svensson & Edström 2014). Enkelt uttryckt: utan jämställdhet ingen yttrandefrihet och vice versa. Och utan jämställdhet ingen demokrati.

Pekingplattformen äger fortsatt stor giltighet och de delar som rör medier borde vara en självklar del i all medie- och jämställdhetspolitik – nationellt, regionalt och globalt. Det borde därför inte vara möjligt att bortse från Pekingplattformens paragrafer i arbetet med de globala målen i Agenda 2030.

Ökad medie- och informationskunnighet – en demokratifråga

Mycket stora krav ställs idag på alla medborgare för att kunna hantera dagens komplexa samhälle utifrån ett demokratiperspektiv.

En obestridlig lärdom av covid-19 är vikten av tillförlitlig information och nyheter av relevans – att kunna bemöta desinformation och påverkansaktioner av olika slag. För politiken handlar det om att bidra till att maximera nätets möjligheter och minimera dess risker.

Dagens komplexa samhälle kräver tveklöst mycket kunniga, kritiska och omdömesgilla medborgare inom många områden om yttrandefrihet, demokrati och sociala framsteg ska kunna upprätthållas och utvecklas. Här bör även kunskap om och färdigheter vad gäller dagens medie- och kommunikationskultur ingå. En del av det som globalt benämns 'democratic learning', d.v.s. att göra demokrati begriplig.

Det handlar om en kunskap i tillägg till de erforderliga kunskaper medborgare behöver för att kunna agera, förutom mediekunskap t.ex. kunskap om politiskt beslutsfattande och rättsstaten, medborgarens rättigheter och skyldigheter, innebörden av universella mänskliga rättigheter, nationell och internationell säkerhet etc. Ett lärande som är en del av vardagen. (Mihailidis 2019, Stoddard 2014).

Ett lärande som förutsätter grundläggande kunskaper i kärnämnen som samhällskunskap, historia, modersmål, religion, främmande språk och matematik – vilket innebär en god skola för alla – flickor och pojkar, kvinnor och män – med kompetenta lärare och tillräcklig finansiering. (Jfr. Ekström & Shehata 2019, O'Neill et al. 2013, Paus-Hasebrink et al. 2019).

Att medie-och informationskunnighet, förkortat till MIK, är en nyckelresurs har fastställts av UNESCO, EU, Europarådet och många andra organisationer. MIK är ingalunda något nytt – frågor om ett kritiskt förhållningssätt till medierna har framförts vid varje större teknikskifte. Men från att ha handlat om att skydda barn och unga genom lagar och förordningar har det alltmer kommit att handla om att stärka alla, barn, unga och vuxna, genom kunskap och praktiker.

Idag bör alla kunna förhålla sig kritiska till hur olika medier arbetar, hur de representerar samhället och världen, hur de producerar innehåll, hur de finansieras, hur de används – hur vi kommunicerar – både som producenter, distributörer och konsumenter av innehåll. Det är innebörden av MIK. Att tillhandahålla denna resurs innebär livslångt lärande, både i klassrummet och utanför.

I en krissituation som pandemin covid-19 har inneburit framstår detta som en självklarhet – behovet av bl.a. källkritik och källtillit är omfattande.

Hur ett arbete rörande MIK på nationell nivå ska organiseras har diskuterats i flera år och allt oftare påtalas vikten av en tydlig nationell MIK-strategi (Carlsson 2019, Frau-Meigs et al. 2017, UNESCO 2013).

Som så ofta i samhället fordras av politiken, om framgång ska nås, en insikt om vad som är problem, förstå problemet på grundval av tillförlitlig kunskap för att sedan kunna formulera bärkraftiga policies av relevans i ett medborgar- och demokratiperspektiv. Avgörande är hur MIK avgränsas, av vem, hur arbetet utformas, utförs och av vem. MIK korsar många olika politikområden: medier,

utbildning, rättsväsende, säkerhet, försvar m.fl. En förutsättning är en konstruktiv samverkan dels inom politiken, dels mellan politiken och praktikens aktörer – och inte minst det civila samhället. Det kräver en effektiv och kreativ 'multistakeholder'-modell som bygger på ömsesidighet. Samtidigt förutsätts ett konstruktivt politiskt ledarskap utan pekpinnar och moraliska övertoner. (Jfr. Frau-Meigs et al. 2017, UNESCO 2013).

Idag är MIK-insatser/aktiviteter mer kortsiktiga än långsiktiga oavsett om initiativet kommer från politiken, medieföretagen eller det civila samhället. Flertalet är fortsatt inriktade på barn även om en viss förändring kan skönjas. Det finns ett stort engagemang men spridda initiativ återfinns mestadels på ad hoc-basis utan samverkan och koordinering. Det handlar om en ineffektiv hantering av resurser.

Medie- och informationskunnighet kan förstås i sig inte lösa alla grundläggande problem i medie- och kommunikationskulturen utan MIK ska ses som en självklar och vital del av den helhet som också rymmer lagstiftning, reformer inom området och utbildning. MIK måste förstås som 'a long-term benefit' – inte en kortsiktig lösning. Ytterst handlar det om en del i demokratipolitikens reformprogram. Här innefattas alla medborgare – inte bara barn och unga. MIK påvisar den breda kontextens betydelse. (Jfr. Buckingham 2018, Carlsson 2019, Livingstone 2010, 2018).

Kort sagt: Om medborgarna blir allt mer medie- och informationskunniga främjas utvecklingen av oberoende medier, pluralism i medielandskapet och öppna informations- och kommunikationssystem, vilket i sin tur torde leda till bättre kvalitet i det innehåll som tillhandahålls av medier och andra innehållsleverantörer. Medie- och informationskunnighet kan därmed bidra till att säkerställa en kvalificerad journalistik som kännetecknas av trovärdighet, d.v.s. gagna det demokratiska samtalet och medborgarnas samhällsengagemang. Det är en bärande tanke i MIK.

Media and Information Literacy (MIL) include the cognitive, technical and social knowledge and skills which enable citizens to effectively access media content and critically analyse information, empowering people with the knowledge and skills to understand how media is produced, funded and regulated as well as confidence and competence to make informed decisions about which media they use. MIL is the key to understanding the ethical implications of media and technology, and to communicate effectively, including by interpreting, creating and publishing content.

Regardless of age or socialisation, MIL skills help people to manage information properly by empowering them to make informed and self-determined decisions in their private, social and work life.

Democracy based on human rights and the rule of law presupposes public debate and free opinion-forming. Social progress and economic prosperity are based on a spirit of innovation and the competition of ideas. Shared knowledge and shared history are critical for social cohesion. While MIL skills increase the contribution and share of each citizen to these public goods, quality journalism is crucial for a media ecosystem providing information that citizens can rely on. (Chapman & Oermann 2019)

Dagens politik utformas på nationell, regional och internationell nivå. Det är viktigt att alla nivåer är eniga om att utvecklingen av medborgarnas medie- och informationskunnighet är en väsentlig del i arbetet för att värna och främja yttrandefrihet och mänskliga rättigheter.

Inför framtiden...

Deklarationen om mänskliga rättigheter antogs av FN:s generalförsamling 1948 i spåren av världskriget, nazismen och kolonialväldets upplösning. För första gången fastställs skydd för grundläggande mänskliga rättigheter som är universella.

Representanter med olika bakgrund från alla regioner i världen utarbetade deklarationens artiklar. Bland representanterna fanns ett antal kraftfulla kvinnor från södra halvklotet som kom att spela en avgörande roll för den slutgiltiga deklarationstexten (Adami 2018). Människorna bakom deklarationen såg en enad mänsklighet som delar en gemensam framtid och ett globalt ansvar – en gemensam norm för alla folk och nationer.

Deklarationen om de mänskliga rättigheterna är en rättighetsförklaring, som bygger på nationalstaternas vilja till implementering, bl.a. genom grundlagar, lagar, förordningar, stöd till medier och inte minst utbildningsreformer, i strävan efter ett samhälle där mänskliga rättigheter utgör ett fundament. Mänskliga rättigheter har av någon forskare kallats den sista utopin (Moyn 2010), och även kritiserats för att inte i tillräckligt stor grad beakta jämlikhet, i synnerhet ekonomisk jämlikhet (Moyn 2018).

Trots det har deklarationen länge fungerat som en självklar vägvisare för en demokratisk ordning – ett idealsamhälle. Men denna idé synes inte längre vara självklar – när insatser verkligen behöver sträcka sig bortom nationella gränser i globaliseringsens era (Held 2017).

Tillfälliga inskränkningar i fri- och rättigheter i ett antal demokratiska stater under en pandemi som covid-19 kan bli stadigvarande i flera av dessa i en tid då en tillbakagång för demokratin har konstaterats under senare år. Det är länge sedan politiken sökte formulera hur de föreställer sig det demokratiska samhället som de så ofta omnämner i högstämda tal – att göra innebörden av demokrati fattbar.

Många nya demokratier har haft att kämpa med starka inre antidemokratiska krafter – demokratier med alltför få demokrater. Detta har vi sett många exempel på i gamla Östeuropa och södra halvklotet. Tanken att länderna skulle kunna omformas efter västerländsk modell och bli fria och rika blev inte den framgångssaga som tänkt. (Krastev och Holmes 2019).

Mot den bakgrunden är Sheri Bermans bok 'Democracy and Dictatorship in Europe' (2019) om utvecklingen från franska revolutionen till idag tankeväckande. Hon visar vilken krokig, svår och lång väg det var att etablera liberala demokratier i Europa. Flera mycket djupgående och våldsamma händelser krävdes för att avlägsna den gamla ordningens strukturer. Det har med andra ord handlat om drastiska förändringar i samhället. En pandemi skulle kunna leda till en sådan förändring.

Berman påminner om hur demokratin efter andra världskriget återupprättades i Västeuropa och under 75 år någorlunda kunde upprätthållas. En upprepning av 1920- och 30-talens politiska och ekonomiska förödelse skulle förhindras. Avgörande var att skapa starka institutioner, en politisk-ekonomisk ordning som kunde bemästra kapitalismen, full sysselsättning, social utjämning och utbildning för alla – och inte minst organisationer för internationellt och regionalt samarbete.

Hon talar om tre moment i vad som kan benämnas "efterkrigsdoktrinen" (Gustavsson 2020): Global penningpolitik; Resursöverföringar genom Marshallplanen och europeiskt samarbete samt

Motverkande av massarbetslöshet. Det är en doktrin som kombinerar idealism och realism. Blandekonomi och välfärd var enligt Berman avgörande för att demokratin kunde återupprättas och upprätthållas – människor fick ökad tilltro till demokratiska system. Ytterlighetsuppfattningar kunde motarbetas.

Öppenhet och pluralism har varit viktiga ledstjärnor – nyliberalism och populism har inte kunnat överträffa dessa. Den roll som fria och oberoende medier kom att ha för demokratins utveckling markeras särskilt.

Men 1980-talets omsvängning till en nyliberal politik fick negativa följder för den sociala sammanhållningen och jämlikhetssträvandena. Det är idag viktigt att ha insikt om vad som behövs för att upprätthålla och utveckla demokratin – minnet är kort – få minns förödelsen under 1900-talets första hälft. Berman bedömer att det idag kommer att ta lång tid att nå den punkt där den liberala demokratin återigen kan tas för given. Berman visar att demokratin är en skör konstruktion som kräver ständig omsorg genom en konstruktiv politik som kan hantera de utmaningar och hot som uppstår. Covid-19 pandemin kan bli en sådan utmaning.

Återigen är det skäl att betona vikten av att göra demokratin begriplig och vad som krävs för att en demokrati ska överleva och utvecklas. Olika synsätt och intressen måste jämkas samman i en tid då osäkerheten om demokratins framtid är stor. Yttrandefrihet och självständiga medier som ett offentligt rum är fortsatt en grundsten i demokratin – något som har blivit särskilt synbart under covid-19 pandemin.

Not

¹ Ulla Carlsson, professor, innehavare av UNESCO Chair on Freedom of Expression, Media Development and Global Policy, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Göteborgs universitet

Referenser

Adami, R. (2018). *Women and the Universal Declaration of Human Rights*. London: Routledge.

Ansari, A. (2019). 'Transnational dialogues'. In E. Eide, K. Skare Orgeret and N. Mutluer (eds.) *Transnational Othering - Global Diversities*. Göteborg: Nordicom, University of Gothenburg. Retrieved from https://www.nordicom.gu.se/sv/system/tdf/kapitel-pdf/14._transnational_dialogues._cartoons_daesh_and_the_white_terrorist.pdf?file=1&type=node&id=40513&force=

Arendt, H (2007). *The Promise of Politics*. New York: Schocken Books, Random House.

Berman, S. (2019). *Democracy and Dictatorship in Europe. From the Ancien Régime to the Present Day*. New York: Oxford University Press.

Buckingham, D. (2018). *Waking up from the digital dream: media education and media reform*. Retrieved from <https://davidbuckingham.net/2017/06/06/waking-up-from-the-digital-dream-media-education-and-media-reform/>

Carlsson, U. (2019). 'MIL in the Cause of Social Justice and Democratic Rule'. In U. Carlsson (ed.) *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age. A Question of Democracy*. Göteborg: JMG, University of Gothenburg. Retrieved from https://jmg.gu.se/digitalAssets/1742/1742676_understanding-media-pdf-original.pdf

Carlsson, U. and L. Weibull (2017). 'Yttrandefriheten i dagens mediekultur'. I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson och M. Oskarsson (red.) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, JMG, Göteborgs universitet, 253-275. Retrieved from https://som.gu.se/digitalAssets/1655/1655881_larmar-och-g--r-sig-till.pdf#page=1&zoom=auto,-294,638

Chapman, M. & M. Oermann (rapporteurs) (2019). *Supporting Quality Journalism through Media and Information Literacy Study. Prepared by the Committee of experts on quality journalism in the digital age (MSI-JOQ)*. Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/draft-version-of-msi-joq-study-report-rev-v6-2/168098ab74>

Charron, N. and B. Rothstein (2018). 'Regions of trust and distrust: How good institutions can foster social cohesion'. In U. Bernitz, M. Mårtensson, L. Oxelheim and T. Persson (eds.) *Bridging the prosperity gap in EU. The social change ahead*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, p. 220-242. <https://doi.org/10.4337/9781786436672.00017>

Couldry, N., C. Rodriguez, G. Bolin, J. Cohen, I. Volkmer, G. Goggin, ... K-S. Lee (2018). Media, communication and the struggle for social progress. *Global Media and Communication*, 14(2)173–191. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1742766518776679>

Dahl, R.A. (2007). *On Political Equality*. New Haven: Yale University Press.

Dietz, M.G. (1998). Context is all: Feminism and theories of citizenship. In A. Phillips (ed.) *Feminism and politics*. New York: Oxford University Press.

Djerf-Pierre, M. (2011). The Difference Engine. Gender equality, journalism and the good society. *Feminist Media Studies*, 11(1)43–51. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080%2F14680777.2011.537026>

Donsbach, W. (2016). 'Orientation: participation and disorientation in the new environment'. In R.G. Picard (ed.) *What Society Needs from Media in the Age of Digital*. Oporto: MEDIA XXI.

Dragomir, M. (2018). Control the Money, Control the Media: How Governance Uses Founding to Keep Media in Line. *Journalism*, 19(8)1131-48.

Edström, M. (2017a). 'Utan jämställdhet ingen yttrandefrihet'. I P. Lundgren och M. Blicher-Bjerregård (red.) *Den svåra yttrandefriheten. Nordiska röster*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet. Hämtad från <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1098987/FULLTEXT01.pdf>

Edström, M. (2017b). 'Afterword: Gender equality in the media – A shared responsibility'. In S. Mannila. *Women and men in the news Report on gender representation in Nordic news content and the Nordic media industry*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers. (TemaNord 2017:527), 61-65.

Ekström, M. and A. Shehata (2019). 'Young People's Political Engagement in the New Media Landscape'. In U. Carlsson (ed.) *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age. A Question of Democracy*. Göteborg: JMG, University of Gothenburg, 103-106. Retrieved from https://jmg.gu.se/digitalAssets/1742/1742676_understanding-media-pdf-original.pdf

Forsskål, P. (1759, 2009). *Tankar om borgerliga friheten. Originalmanuskriptet med bakgrundsteckning* (Tryckt hos Lars Salvius i Stockholm, november 1759). Stockholm: Atlantis.

Frau-Meigs, D., I. Velez and J. Flores Michel (eds.) (2017). *Public Policies in Media and Information Literacy in Europe. Cross-Country Comparisons*. Oxon: Routledge/ECREA.

Gallagher, M. (2014). 'Feminist scholarship and the debates on gender and communication'. In A. V. Montiel (ed.) *Media and Gender: A Scholarly Agenda for the Global Alliance on Media and Gender*. Paris: UNESCO, 11–14. Retrieved from http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/publications/media_and_gender_scholarly_agenda_for_gamag.pdf

Globala målen – Agenda 2030. <https://www.globalamalen.se/>

Global Media Monitoring Project. (2015). *Who Makes the News? Global Media Monitoring Project 2015*. Toronto: World Association for Christian Communication (WACC). Retrieved from <http://whomakesthenews.org/gmmp/gmmp-reports>

- Gustavsson, S. (2020). Den som vill ha demokrati måste lära sig vad det är. *Dagens Nyheter* 2020-01-20.
- Held, D. (2017). Elements of a Theory of Global Governance. *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*, (2)1-14. Retrieved from https://glocalismjournal.org/wp-content/uploads/2019/08/held_gjcpi_2017_2.pdf
- Hirdman, A. (2019). 'Digital Sociality, Groups and the Emotional Imprint of Algorithmic Patterns.' In U. Carlsson (ed.) *Understanding Media and Information (MIL) in the Digital Age. A Question of Democracy*. Göteborg: JMG, University of Gothenburg, 99-102. Retrieved from https://jmg.gu.se/digitalAssets/1742/1742676_understanding-media-pdf-original.pdf
- Inglehart, R., P. Norris and C. Welzel (2002). Gender equality and democracy. *Comparative Sociology*, 1(3)321–345.
- ITU (2019). *Measuring digital development: Facts and figures 2019*. Genève: ITU. Retrieved from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>
- Jarlbro, G. (2006). *Medier, genus och makt*. Lund: Studentlitteratur.
- Jonsson, S. (2001). *Världens centrum : En Essä Om Globalisering*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Jonsson, S. (2020). *Där historien tar slut: Makt, monster och motstånd i en delad värld*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Karppi, T. (2018). *Disconnect: Facebook's Affective Bonds*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Krastev, I. and S. Holmes (2019). *Ljuset som försvann. En vidräkning med imitationens epok*. Göteborg: Daidalos.
- Lee, Ch., J.T. Jost, J. Shin, J. and H. Abrehum (2018). Does social media use really make people politically polarized? Direct and indirect effects of social media use on political polarization in South Korea. *Telematics and Informatics*, 35(1)245-254. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0736585317305208>
- Livingstone, S. (2010). 'Media literacy and media policy'. In B. Bachmair (ed.) *Medienbildung in Neuen Kulturräumen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Livingstone, S. (2018). *Media literacy: what are the challenges and how can we move towards a solution?* Media Literacy Project Blog 2018-10-25. Retrieved from blogs.lse.ac.uk/mediapolicyproject/2018/10/25/media-literacy-what-are-the-challenges-and-how-can-we-move-towards-a-solution/#comments
- LSE Commission on Truth, Trust and Technology (2018). *Tackling the Information Crisis. A Policy Framework for Media System Resilience*. London: London School of Economics and Political Science. Retrieved from <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/T3-Report-Tackling-the-Information-Crisis.pdf>
- Lucas, E. (2020). *Firming up Democracy's Soft Underbelly: Authoritarian Influence and Media Vulnerability*. Washington DC: The National Endowment for Democracy (NED).
- Mihailidis, P. (2019). *Civic Media Literacies Re-Imagining Human Connection in an Age of Digital Abundance*. New York: Routledge.
- Mouffe, C. (2005). *On the Political. Thinking in Action*. Abingdon: Routledge.
- Moyn, S. (2012). *The Last Utopia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Moyn, S. (2018). *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nielsen, R.K., R. Gorwa and M. de Cock Buning (2019). *What Can Be Done? Digital Media Policy Options for Strengthening European Democracy*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism/University of Oxford. Retrieved from http://mediaethics.ca/wp-content/uploads/2019/11/What_Can_Be_Done_FINAL.pdf
- Norris P. (2012). "To them that hath..." News media and knowledge gaps. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 16(1)71-98.

- OECD (2018). *Bridging the Digital Gender Divide. Include, Upskill, Innovate*. Retrieved from <https://www.oecd.org/going-digital/bridging-the-digital-gender-divide-key-messages.pdf>
- O'Neill, B., E. Staksrud, and S. Mclaughlin (eds.) (2013). *Towards a better internet for children: Policy pillars, players and paradoxes*. Göteborg: Nordicom, University of Gothenburg.
- Paus-Hasebrink I., J. Kulterer and P. Sinner (2019). *Social Inequality, Childhood and the Media. A Longitudinal Study of the Mediatization of Socialisation*. Cham: Palgrave Macmillan. (Transforming Communications – Studies in Cross-Media Research).
- Picard, V. and D. E. Berman (2019). *After Net Neutrality: A New Deal for the Digital Age*. New Haven: Yale University Press.
- Robinson, L., S.R. Cotten, H. Ono, A. Quan-Haase, G. Mesch, W. Chen, J. Schulz, T.M. Hale and M.J. Stern (2015). Digital inequalities and why they matter. *Information, Communication and Society*, 18(5)569–582. Retrieved from http://www.lauracrobinson.com/Article_Digital_Inequalities_and_Why_They_Matter.pdf
- Ross, K. and C. Padovani (eds.) (2016). *Gender Equality and the Media. A Challenge for Europe*. New York: Routledge.
- Rønning, H. (2009). 'The Contemporary Challenge to the Concept of Universal Human Rights and Freedom of Expression'. In A. Kierulf and H. Rønning (eds.) *Freedom of Speech Abridged? Cultural, Legal and Philosophical Challenges*. Göteborg: Nordicom, University of Gothenburg, 9-22.
- Shehata, A. and J. Strömbäck. (2018). Learning Political News From Social Media: Network Media Logic and Current Affairs News Learning in a High-Choice Media Environment. *Communication Research*, first published 2018-01-18, pp. 1-23. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0093650217749354>
- Stoddard, J. (2014). The Need for Media Education in Democratic Education. *Democracy and Education*, 22(1)1-9 (Article 4). Retrieved from <https://democracyeducationjournal.org/home/vol22/iss1/4>
- Svensson, E-M and M. Edström (2014). Freedom of expression vs. Gender equality – conflicting values when regulating gender stereotypes in advertising. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 127(5)479-511.
- Tremblay, M. (2007). Democracy, Representation, and Women: A Comparative Analysis. *Democratization*, 14(4) 533-553. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13510340701398261>
- UNDP (2019). *Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. New York: UNDP.
- UNESCO (2013). *Media and Information Literacy. Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO.
- UNESCO (2018). *World Trends in Freedom of Expression and Media Development: 2017/2018 Global Report*. Paris: UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261065>
- Van Aelst, P., J. Strömbäck, T. Aalberg, F. Esser, C. de Vreese, J. Matthes, ... and J. Stanyer (2017). Political communication in a high-choice media environment: a challenge for democracy? *Annals of the International Communication Association*, 41(1)3-27. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23808985.2017.1288551?journalCode=rica20>
- Wang, Y-T., P. Lindenfors, A. Sundström, F. Jansson, P. Paxton and S.I. Lindberg (2017). Women's rights in democratic transitions: A global sequence analysis, 1900–2012. *European Journal of Political Research*, 56(4)735-756. Retrieved from <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1475-6765.12201>
- V-Dem Institute (2020). *Autocratization Surges – Resistance Grows. Democracy Report 2020*. Gothenburg: Department of Political Science, University of Gothenburg (V-Dem Institute). Retrieved from https://www.v-dem.net/media/filer_public/f0/5d/f05d46d8-626f-4b20-8e4e-53d4b134bfc/democracy_report_2020_low.pdf
- Vega Montiel, A and S. Macharia (eds.) (2018). *Setting the Gender Agenda for Communication Policy. New Proposals from the Alliance on Media and Gender*. Paris: UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000368962>
- Zuboff, S. (2018). *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the Frontier of Power*. New York: Public Affairs.